Bild-Nr.: JG1167-0-01-0152-0302 Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt/Main

דר. אברהם אליהו הארקאווי

געבאָרען אין נאָוואַראַדאק תקצ"ו, געשטאָרבען אין פעטערבורג ניסן תרע"ט.

מיט אברהם אליהו הארקאווי — דער לעצטער השכלה־גאון פון פאריגען דור — ענדיגט זיך די הונדערט־יעהריגע תקופה פון דער אידישער רענעסאנס אין די מזרח־לענדער. מעגליך אז אין אונזער היינטיגען דור געפינען זיך נאך מאנכע אידישע געלעהרטע, וועלכע זיינען אפשר ניט קלענער פאר די געלעהרטע פון די פאריגע צוויי־דריי דורות, און זייער געלעהרזאמקייט, על־כל־פנים, איז מעהר סיסטעמאטיש, מעהר וויסענשאפטליך; אבער ניטא מעהר דער אמאליגער טיפ „משכיל", וואס האט ממש זיין לעבען מקריב געווען אויף דעם מזבח פון דער השכלה, וועלכער האט כל ימיו געפיהרט א ביטערע מלחמה מיט זיין סביבה און איז שטענדיג געווען דער נרדף. ניטא מעהר דער אמאליגער מארטירער, וואס צוליעב די השכלה — די טאכטער פון הימעל — איז ביי איהם רעכט געווען צו צוברעכען זיין היים אויף דער ערד; צו פארלאזען ווייב און קינד, ניט קלעהרענדיג און ניט זוכענדיג פאר זיך עפעס א תכלית אין לעבען און נאר געלערענט השכלה לשמה, מיט'ן איינציגען צוועק, פריהער זיך אליין אויסצובילדען, כדי שפעטער צו קענען לערנען מיט אנדערע.

די מצוה פון פארשפרייטען השכלה אונטער'ן פאלק האט זיך גערעכענט ביי די אלטע משכילים פאר איינע פון די גרעסטע מצות, אויף וועלכע מען דארף זיך מוסר־נפש זיין, ווי אויף דער מצוה פון פקוח נפשות; ביי זיי איז געווען כמעט אן אקסיאם, אז השכלה וועט ברענגען די פאלשטענדיגע ישועה פאר די גערדיקטע רוסישע אידען, סיי אין עקאנאמישען און סיי אין פאליטישען לעבען, כאטש זיי אליין האט זייער גאנצע השכלה ניט געקענט צומאל געבען א פאר גאנצע שיך... די מייסטע פון די דאזיגע פאנאטישע משכילים האבען טאקע פארבראכט א קימערליכען, גערדיקטען לעבען, און גאנץ ווייניג פון זיי האבען געהאט דאס גליק צו געניסען די פרוכטען פון זייערע השכלה־פלאנצונגען. דר. הארקאווי געהערט צו די דאזיגע ווייניגע גליקליכע, וואס די השכלה איז געווען א גליק פאר זיי און א גליק פאר זייערע מיטמענשען. אבער לייכט איז איהם דאס אויך ניט אנגעקומען. אט דער דאזיגער קליינער מאגערער אידעל האט דורכגעמאכט זיין וועג צו דער השכלה מיט א געוואלדיגע גבורה און דערגרייכט זיין ציעל מיט גרוים מסירת־נפש.

Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg
Frankfurt am Main

Bild-Nr.: JG1167-0-01-0153-0303 Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt/Main

אין מיטען פון פאריגען יאהרהונדערט, בעת די השכלה באוועגונג מיט איהרע אסימילאטארישע טענדענצען האבען זיך אנגעהויבען, קומענדיג פון בערלין, צו פארשפרייטען מיט שטורם און דראנג אין די מזרח־לענדער פון אייראפא, מיטרייסענדיג מיט זיך די בעסטע כחות פון דער אידישער אינטעליגענציע און אונטערגראבענדיג די יסודות פונ׳ם טראדיציאנעלען יודענטום — איז פלוצים געשאפען געווארען אין יודענטום א נייער סארט ליטעראטור אונטער נאמען: „חכמת ישראל“, מיט׳ן צוועק צוריקצוהאלטען דעם שטראם פון דער באוועגונג. די גרינדער פון דער דאזיגער ליטעראטור זיינען אייגענטליך געווען די אייגענע משכילים, וועלכע האבען פריהער יאהרענלאנג געקעמפט פאר דער השכלה און געוועקט אין פאלק דעם חשק צו בילדונג; אבער איינזעהענדיג שפעטער, אז דאס פאלק איז פיעל ווייטער אוועק ווי זיי האבען געדאכט, און אויב עס זאל ווייטער אזוי געהן דראהט גרויס געפאהר פאר׳ן עקזיסטענץ פונ׳ם יודענטום, האבען זיי אנגעהויבען זוכען מיטעל און וועגען פאר׳ן קיום היהדות און אזוי געקומען צום געדאנק, אז דער בעסטער מיטעל וואלט געווען באקאנט צו מאכען דאס פאלק מיט זיין גלענצענדער פארגאנגענהייט און מיט זיינע קולטורעלע אוצרות. אויף די שאלות פון דער געבילדעטער יוגענד: וואס אייגענטליך זיינען מיר? פארוואס זיינען מיר אנדערש ווי אלע? צו וואס ליידען מיר? פארוואס האבען אונז אלע פעלקער פיינט? וועט מען זיי קענען ענטפערען מיט היסטארישע באווייזע, אז אידען זיינען דאך אנדערש ווי אלע אנדערע פעלקער, דערמיט וואס קיין פאלק אין דער וועלט וואלט ניט געקענט אזוי לאנג עקזיסטירען אהן אן אייגען לאנד, אהן א מלוכה און אהן אן אייגען שפראך. די היסטאריע וועט זיי באווייזען, אז בעת די אור־עלטערן פון די היינטיגע ציוויליזירטע פעלקער האבען זיך נאך ארומגעטריבען אין די וועלדער, האבען מיר שוין געהאט א הויכע קולטור און א ברייטע ליטעראטור מיט גייסטיגע ריעזען, וועלכע גילטען נאך היינט אלס מוסטער פון גייסט און מאראל. — ובכן, אז ניט נאר דארפען מיר זיך ניט שעהמען מיט׳ן יודענטום, נאר גאר שטאלצירען מיט איהם, און אז צוליעב אזא גלאררייכע פארגאנגענהייט איז אויך כדאי צו ליידען.

צום גליק האט דאס אידישע פאלק אין יענער צייט פראדוצירט פיעל גייסטיגע כחות. געהאט בכח אין א משך פון פינף און צוואנציג יאהר ארויסצוגעבען אזעלכע גדולים, ווי: צונץ, קראכמאל, פראנקעל, ראפאפארט, יאסט, שד״ל און נאך און נאך, וועלכע האבען אויפגעשטעלט דעם בנין פון „חכמת ישראל“ און פיעל פון די אפטריניגע צוריקגעבראכט צום יודענטום. דאס אינטערעס פאר דער דאזיגער ווי־

Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg
Frankfurt am Main
DFG

סענשאפט איז באלד אויך אריבערגעגאנגען צו די גויים, און אין פיעל אוניווערזיטעטען זיינען געשאפען געווארען קאטהעדרעס פאר אידישע פילאזאפיע, פאר דער אידישער קולטור היסטאריע, פאר דער העברעאישער שפראך און ליטעראטור. מיט א פאר צעהנדליג יאהר שפעטער זיינען אויסגעוואקסען נייע גייסטיגע ריעזען, ווי: גרעץ, גייגער, שטיינשניידער, לאצארוס, דערנבורג, יעלינעק, קאסעל, מילער און אנדערע, וועלכע האבען פארטגעזעצט די ארבייט פון די פריהערע, און אין מאנכע פרטים נאך סיסטעמאטישער און גרינדליכער.

א מערקווירדיגע זאך, אז גראד אין רוסלאנד און אין פוילען, די צענטערס פון דער תורה פאר די לעצטע דריי הונדערט יאהר, האט זיך ניט געפונען קיין איינציגער אריגינעלער געלעהרטער אויף דעם דאזיגען געביעט. אפילו שפעטער, בעת עס האבען שוין אנגעהויבען צו ערשיינען וועכענטליכע און מאנאטליכע זשורנאלען פאר חכמת ישראל, אין דער העברעאישער און רוסישער שפראך, האט מען זיך אויך נאר באנוצט מיט די חקירות און די לומדות פון די דייטשע און גאליציאנער געלעהרטע, ניט האבענדיג קיין אייגענע. דער איינציגער אריגינעלער געלעהרטער אין רוסלאנד איז געווען רבי מתתיהו שטראשון. ער איז אבער געווען צו ווייניג פראדוקטיוו און מיט איהם צוזאמען איז געשטארבען זיין חכמה. דער ריב"ל (יצחק בער לעווינזאן) איז צוואר געווען פראדוקטיווער, אבער מיט זיין גאנצער געלעהרזאמקייט קומט ער ניט צו די חכמי ישראל פון מערב, וועלכע האבען געלעבט אין זיין צייט. דער ערשטער, און אפשר דער איינציגער, געלעהרטער אין רוסלאנד, וועלכער איז געשטאנען אין איין מדרגה מיט די גרעסטע דייטשע געלעהרטע אין חכמת ישראל איז געווען א ב ר ה ם א ל י ה ו ה א ר ק א ו ו י.

געבארען אין יאהר תקצ"ו אין נאווארעדאק (מינסקער גובערניע). זיין פאטער, יעקב הארקאווי, איז געווען איינער פון די חשוב׳סטע בעלי־בתים פון שטאדט און א גרויסער תלמיד־חכם, וועלכער איז אויף דער עלטער אוועק נאך ארץ־ישראל און געפיהרט א ישיבה. דער קליינער עלינקע, נאך זייענדיג א חדר־אינגעל, האט מיט זיין אונגעוועהנליכען זכרון געצויגען אויף זיך גרויס אויפמערקזאמקייט, דען אלץ וואס ער האט נאר איין מאל דורכגעלייענט פלעגט ער עס תיכף איבערזאגען אויסוויינויק ווארט פאר ווארט. מען דערצעהלט, אז ער האט זיך אמאל באהאלטען אויפ׳ן בוידעם אין פאטערס הויז א גאנצען מעת־לעת, מיטנעהמענדיג מיט זיך דעם סדר־הדורות, און ארונטערגעהענדיג האט ער געוואוסט אויף אויסוויינויק די נעמען פון אלע גדולים מיט זייער כראניקע. נאך בר־מצוה האט דער פאטער איהם אוועקגעשיקט לערנען אין דער דערבייאיגער שטעדטעל איוויע

Bild-Nr.: JG1167-0-01-0154-0305 Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt/Main

צום דארטיגען רב, איינער א גרויסער חריף. צו 15 יאהר האט ער
חתונה געהאט, און זיין שווער האט איהם צוגעזאגט אייביגע קעסט
בתנאי ער זאל זיצען און לערנען, און ער האט טאקע געלערענט מיט
גרויס התמדה. אין א פאר יאהר נאך דער חתונה, שוין האבענדיג
א קינד, האט איהם דער שווער געשיקט קיין וואלאזין לערנען ביז ער
וועט באקומען סמיכות און זיך צוגרייטען צו רבנות. ער איז אבער
ניט לאנג פארבליבען אין וואלאזין, דען גראד דא, אין דער הייליגער
ישיבה, אינ׳ם גרעסטען צענטער פון דער תורה פון יענער צייט,
האבען פריהער ווי אומעטום אנגעהויבען אריינצושפארען די שטראלען
פון דער השכלה־ליכט. די השכלה־ביכלאך, וועלכע פלעגען ארומגעהן
בשתיקה פון האנד צו האנד, האבען אויך דערגרייכט צו איהם און
פארטומעלט די ריינע נשמה פונ׳ם נאאיווען קליינשטעדטעלדיגען יונ־
גענמאן, וועלכער, א חוץ ש״ס און פוסקים, האט ער, ביז יענער צייט,
פון קיין אנדערע ידיעות ניט געוואוסט. א גאנצע מהפכה איז אין
זיין אינערן וועזען ענטשטאנען. זיין חשק צום לערנען און צו רבנות
איז אלץ ווינציגער און ווינציגער געווארען. נייע צוקונפטס־פלענער,
נייע בענקענישען, נייע שטרעבונגען האבען זיך אין זיין קאפ געטו־
מעלט, ביז ער האט אין איין שעהנעם פריהמארגען פארלאזען ווא־
לאזין, וואו ער האט פארבראכט א קנאפען האלבען יאהר, און צוריק־
געקומען אהיים, מיט׳ן פעסטען באשלוס צו פאהרען קיין ווילנא און
אריינגעטראטען אין דארטיגער ראבינער שול.

געקומען צוריק אהיים א גאנץ אנדער מענש, ווי ער איז
אוועקגעפאהרען. ער האט שוין ניט מעהר אזוי פיעל געלערענט ווי
פריהער, ווינציגער געגאנגען אין בית־המדרש און פלעגט גאנצע טעג
זיצען פארשפארט אין זיין צימער, אריינגעטהאן אין לייענען זייטיגע
ספרים. מאנכע טעג פלעגט ער ארומגעהן פארטראכטערהייט, פאר־
זונקען אין געדאנקען, ניט דערצעהלענדיג קיינעם וואס איהם דריקט
אויפ׳ן הארצען. צוליעב זיין משונה׳דיגער אויפפיהרונג זיינען איהם
דער שווער און די שוויגער, אויך די ווייב ,דערגאנגען די יאהרען, ביז
ער האט אמאל געפונען מוטה צו ענטפלעקען זיין פרוי דעם סוד,
מיט וועלכען ער טראגט זיך ארום, צו פאהרען נאך ווילנא אנצוקומען
אין ראבינער־שול און שפעטער צו שטודירען דאקטאר אדער אן אנדער
פאך. די פרוי, אן אונוויסענדע קליינשטעדטעלדיגע ווייבעל, דאס
דערהערענדיג, האט שיער ניט גע׳חלש׳ט, און זי צוזאמען מיט די
עלטערן האבען איהם אנגעהויבען צו פייניגען, אז די שטוב איז פאר
איהם געווארען אן איינפאכער גיהנום. נאך א שטארקען אינוועניג־
סטען קאמף איז ביי איהם געבליבען, אז כדי צו דערגרייכען זיין
צוועק, מוז ער קודם־כל אפ׳גט׳ן זיין ווייב. ביי זיין שווער און שוויגער

Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg
Frankfurt am Main

האט ער דאס שוין כמעט געפועל׳ט, דען איידער צו האבען אן איידעם א „בערלינטשיק“, וואס זאל זיי פארשווארצען די אויגען, איז שוין כדאי׳ער צו האבען א טאכטער א גרושה. דאגעגען האט זיך זיין פרוי איינגע׳עקשנ׳ט, בשום אופן ניט צו נעהמען קיין גט, און עס האבען ניט געהאלפען קיין שום תחנונים און קיינע סטראשונקעס. פאר הארקאווי׳ן איז קיין אנדער עצה ניט געבליבען ווי אפצוטהאן עפעס א גרויסע עבירה בפרהסיא, וואס זאל ארויסרופען אן עפענטליכען סקאנדאל, כדי די עלטערן זאלען קענען ווירקען אויף זייער טאכטער פטור צו ווערען פון אזא צרה.

נון, איז די פראגע, וואס פאר אן עבירה טהוט מען? קיין גרויסע הארבע עבירה האט ער ניט געהאט בכח צו טהאן. הארקאווי איז געווען פון דער נאטור א רעליגיעזער מענש, און אויך אין דער דאזיגער שטורם־און־דראנג פעריאדע איז ער פארבליבען דער אייגענער פרומער יונגערמאן. וועגען די דאזיגע עבירה, וואס ער האט דאמאלסט געטהאן, און וועלכע האט ענטשידען זיין גאנצע צוקונפט, געהען ארום פארשידענע ווארי‌אציעס: אנדערע זאגען, אז ער האט אנגעהויבען צו עסען בגלוי־ראש און דוקא אין געגענווארט פון פרעמדע מענשען; אנדערע דערצעהלען, אז ער האט אמאל, שבת נאכ׳ן טשאלענט, עפענטליך פאר אלעמען אין די אויגען, געגעסען א מילכיגען קיכעל. און דאס האט טאקע געווירקט. מען האט איהם תיכף אפגע׳גט און ארויסגעטריבען פון שטוב, איבערלאזענדיג ביי זיי זיין קליינע טאכטער, וועלכע ער האט אבער שפעטער גענומען צו זיך קיין פעטערבורג און פארבליבען ביי איהם ביז צו ענד פון זיין לעבען.

געקומען קיין ווילנא ארים און עלענד, האט ער פאר דער ערשטער צייט געליטען גרויס דחקות, אבער נאכדעם ווי ער איז באוואוסט געווארען פאר איינעם פון די פעהיגסטע און פלייסיגסטע תלמידים פון ראבינער־שול, האט ער באקומען א פאר שטונדען אין נגיד׳ישע הייזער און אנגעהויבען צו לעבען מעשה־מענש. פאר איהם איז וועניג געווען דער פראגראם פון ראבינער־שול מיט די קאזיאנע למודים, און האט פיעל געארבייט פאר זיך אויפ׳ן געביט פון דער אידישער היסטאריע. ער האט אנגעהויבען צו שרייבען אינטערעסאנטע מאנאגראפיעס און היסטארישע ארטיקלען אין רוסישע זשורנאלען ווי אויך אין פינ׳ס „הכרמל“, און געצויגען אויף זיך אויפמערקזאמקייט פון געלעהרטע, באמערקענדיג אז א נייער, ליכטיגער שטערן באווייזט זיך אויפ׳ן ליטערארישען הימעל.

אין יאהר 1863 האט ער געענדיגט דאס ראבינער־שול, פארלאזען ווילנא און אוועק קיין פעטערבורג צו שטודירען היסטאריע און אריענ־

טאלישע שפראכען, און איז שוין פארבליבען דארט איבער פינף־און־פופציג יאהר, ביז צום סוף פון זיין לעבען.

נאך זייענדיג א שטודענט אויף דער פעטערבורגער אוניווערזיטעט, האט זיך שוין ביי איהם געהאט ענטוויקעלט דער חוש פאר געזעלשאפטליכע ארבייט, און איז געווען דער ערשטער, וועלכער האט ארגאניזירט די אידישע שטודענטען אויף א נאציאנאלען פלאטפארם; געהאלטען פאר זיי היסטארישע לעקציעס איבער די אגדות פון תלמוד. דאס אלץ האט איהם אבער ניט געשטערט צו מאכען א שנעלע קאריערע, און שוין אין יאהר 1867, נאך א פיער־יעהריגען שטודיום, האט ער געענדיגט די אוניווערזיטעט מיט דער גרעסטער אויסצייכנונג און באקומען דעם טיטעל „קאנדידאט". אין א יאהר ארום האט ער אפגעגעבן א צווייטען עקזאמען און שוין באקומען דעם טיטעל „מאגיסטער"; און אין א פאר יאהר שפעטער האט ער דערגרייכט צום ראנג פון א „דאקטאר פון אריענטאלישער היסטאריע", וואס נאר גאנץ־געצעהלטע מענשען אין רוסלאנד האבען דערגרייכט צום דאזיגען הויכען טיטעל.

די רוסישע רעגירונג, אנערקענענדיג זיין גרויסען ווערטה פאר דער וויסענשאפט, האט איהם אויף איהרע הוצאות אוועקגעשיקט קיין אויסלאנד זיך צו פארפאלקאמען אין סעמיטישע שפראכען, כדי צו קענען שפעטער פארנעהמען א פראפעסאר־שטעל אין רוסלאנד. צוריקקומענדיג פון אויסלאנד, וואו ער האט זיך אויפגעהאלטען דריי יאהר אין בערלין און אין פאריז, איז ער באשטימט געווארען אלס פראפעסאר אין דער פעטערבורגער אוניווערזיטעט. ער איז אבער ניט לאנג פארבליבען אויף זיין שטעלע און איז געצוואונגען געווען איינצורייכען זיין רעזיגנאציע. אלס א פארגיטיגונג האט ער באקומען די שטעל פון ביבליאטעקאר אין דער אריענטאלישער אפטיילונג פון דער גרויסער קייזערליכער ביבליאטעק — א שטעלע וואס ער האט אנגעהאלטען אז ערך פופציג יאהר.

די סבה, פארוואס מען האט איהם ניט געלאזען ווייטער לייענען לעקציעס אין אריענטאלאגיע, כאטש ער איז שוין דאמאלסט געווען באוואוסט פאר איינעם פון די פאסענדסטע און פעהיגסטע אויף דעם דאזיגען געביט, איז אנגענומען אלס אקסיאם ביי זיינע ביאגראפען, אז ער איז געווען א קרבן צוליעב זיין אידישקייט. מען זאגט, אז מען האט איהם אויפגעפאדערט זיך צו שמד'ען, און ער האט קאטעגאריש ענטזאגט. מיר דאכט זיך, אז גערעכט איז ש. ל. ציטראן, וועלכער באשולדיגט אין זיין ספר „משומדים" — דעם משומד כוואלסאן, אז ער מיט זיינע מיאוס'ע אינטריגעס האט צושטערט הארקאווי'ס קאריערע אלס פראפעסאר, ווייל אין די צייטען פון אלעקסאנדער דעם צווייטען

איז אידישקייט ניט געווען קיין חסרון און אין די רוסישע אוניווערזיטעטן האבען זיך טאקע געפונען מעהרערע אידישע פראפעסארען.

פראפעסאר כוואלסאן, וועלכער איז געווען הארקאווי׳ס א האלבער לאנדסמאן, ביידע באקומען דיזעלבע ערציהונג, ביידע האבען אלס רייפע ערוואקסענע מענשען פארלאזען דעם בית־המדרש און זייער פאמיליענלעבען און זיך גענומען צו בילדונג, ביידע גהאט די עהנליכע פעהיגקייטען און געארבייט זייער גאנצען לעבען אויפ׳ן געביט פון אריענטאלישע וויסענשאפט — האט קיינמאל ניט געקענט מוחל זיין הארקאווי׳ן, פארוואס ער האט איהם ניט נאכגעטהאן און זיך ניט גע׳שמד׳ט, האלטענדיג פון זיין איבערצייגונג, אז עס איז כדאי׳ער צו זיין אין פעטערבורג א פראפעסאר, ווי אין קארעליץ א מלמד... כוואלסאן האט שטענדיג אויסגענוצט זיין הויכע שטעלונג צו פארפאלגען הארקאוויין, וואו נאר ער האט געקענט. הארקאווי האט איהם באמת אויך שרעקליך פיינט געהאט, ער פלעגט זעלטען ווען אין א געשפרעך דערמאנען זיין נאמען, נאר שטענדיג זאגען דער „משומד“, און מען האט שוין געוואוסט וועמען ער מיינט און איז שטארק בייז געווען אויף די פראווינציעלע רבנים, וועלכע פלעגען קריכען צו כוואלסאנ׳ען קומענדיג קיין פעטערבורג.

די שנאה צווישען די ביידע האט זיך נאך מעהר פארשטארקט, נאכדעם ווי הארקאווי האט אויפגעדעקט די פעלשונגען פון דעם קאראאים פירקאוויץ, פאר וועמען כוואלסאן האט געהאלטען שטאל און אייזען. אט דער דאזיגער פירקאוויץ האט אין זיין צייט אויפגעשטורעמט אלע חוקרי קדמוניות דורך זיינע אינטערעסאנטע אויסגראבונגען און ענטדעקונגען פון אלטע מצבות און האנדשריפטען, וואס ער האט געמאכט אין קרים און אין קאווקאז, וועלכע האבען באוויזען, אז די קאראאימען האבען שוין דארטען געוואוינט פון אלטע צייטען. די געלערנטע וועלט האט זיך זעהר שטארק פאראינטערעסירט מיט די דאזיגע ענטדעקונגען, און ניט בלויז די גוי׳אישע געלעהרטע האבען געהאט דאס פולע צוטרויען צו פירקאוויץ׳ן, נאר אויך די אידישע, ווי א שטייגער: שמחה פינסקער, גרעץ און פיעלע אנדערע, און אויף דעם דאזיגען יסוד איז געשאפען געווארען א גאנצע היסטארישע ליטעראטור. אויף כוואלסאנ׳ס רעקאמענדאציע האט די פעטערבורגער קייזערליכע ביבליאטעק אפגעקויפט פון פירקאוויץ׳ן זיין גאנצע קאלעקציע און איהם באצאהלט דערפאר א ריזיגע סומע געלד. א חוץ דעם האט דער גאנצער טאראראם אויפגעהויבען דעם פרעסטיזש פון די קאראאימער, און בפרט די קאראאימישע באפעלקערונג פון דער קרימער האלב־אינזעל, וועלכע האבען דורכדעם אנגעהויבען צו פרעטענדירען

ביי דער רוסישער רעגירונג אויף באזונדערע רעכטע און פריווילעגיעס, וואס עס קומט זיי אלס אור־באוואוינער פון קרים.

דארף זיך גראד מאכען, אז הארקאווי האט דעמאלסט אונטער־נומען א וויסענשאפטליכע רייזע קיין קרים, און זוכענדיג און גריב־לענדיג האט ער אויסגעפונען, אז כמעט אלע פירקאוויץ'ס מצבות־אויפשריפטען און מאנוסקריפטען, זיינען פון אנהויב ביז'ן סוף פאל־סיפיצירט. עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז ער האט גענומען נעמען פון גדולים, און רופט זיי „חכמי קראים“, וועלכע האבען גאר קיינמאל ניט עקזיסטירט; אז פיעלע פון די מלומדים און גרויסע משוררים, וואס פירקאוויץ האלט זיי פאר קאראאימען, זיינען זיי גאר באמת געווען אידען, און אויפגעוויזען, אז דוקא די אידען זיינען געווען די אור־באוואוינער פון קרים נאך בעפאר די קאראאימען האבען זיך דארטען באזעצט. מיט דער הילף פון דעם דייטשען געלעהרטען, פראפעסאר הערמאן שטראק, האט הארקאווי זיין גאנצען מאטעריאל פארעפענטליכט אין פארשידענע שפראכען און געבראכט דערמיט א גאנצע מהפכה אין דער געלעהרטער וועלט. אלע גרויסע געלעהרטע, וועלכע האבען זיך געלאזט פארפיהרען פון דעם קאראאימישען שאר־לאטאן, האבען זיך געשעמט די אויגען צו ווייזען. באזונדערס איז שווער געווען דער קלאפ פאר כוואלסאנ'ען, וועלכער האט אויסגע־בראכט א גרויסע סומע מלוכה־געלד פאר די דאזיגע פאלסיפיקאציעס, און זיין רעפוטאציע האט דאדורך שטארק געליטען.

הארקאווי'ן איז איבערהויפט באשערט געווען כל ימיו צו ליידען פון משומדים. אין די אינגערע יאהרען האט ער געליטען פון נאך אז ערגערען משומד, פון באוואוסטען מסור בראפמאן, דער מחבר פונ'ם אנטיסעמיטישען בוך „קניגא קאהאלא“, וועלכער איז פול מיט מסירות און שקרים וועגען דאס אידישע „קהל“. בראפמאן איז געווען אנגעשטעלט ביים ווילנער גענעראל־גובערנאטאר אלס למדן און מומחה אין אידישע ענינים, אבער אזוי ווי ער איז געווען א גרויסער עם־הארץ און שטענדיג נויטיג געהאט ווער עס זאל איהם איבערזעצען פון העברעאיש אויף רוסיש, האט ער זיך געווענדעט צו הארקאווי'ן, וועל־כער איז דעמאלט געווען א הונגעריגער שטודענט פון ווילנער ראבי־נער־שול, אז ער זאל ביי איהם ארבייטען אלס איבערזעצער און איהם געוואלט גוט באצאהלען דערפאר. הארקאווי, קענענדיג דעם דא־זיגען תכשיט, האט ניט געוואלט הערען פון איהם, כאטש ער האט זיך דאמאלסט געפונען אין א שרעקליך גרויסער נויט. בראפמאנען האט דאס זעהר פארדראסען און ער האט אנגעהויבען צו רודפ'ן האר־קאווי'ן אויף שריט און טריט. עס האט געהאלטען דערביי, אז צו־ליעב זיינע רדיפות האט דער קריסטליכער דירעקטאר פון דער ראבי־

נער־שול געוואלט אפנעהמען פון הארקאווי׳ן זיין ארימע חודש־פענסיע. שפעטער, בעת די רעגירונג האט באשלאסען צו שיקען הארקאווי׳ן אויף איהרע הוצאות אין אויסלאנד, האט דער דאזיגער לומפ אנגע־ווענדעט אלע כחות דאס ניט צו דערלאזען, וואס ער האט אבער ניט געהאט בכח דאס דורכצופיהרען.

אין מעהרערע יאהר ארום, בעת הארקאווי האט שוין געהאט א גרויסען נאמען אין דער וועלט און פארנומען א בכבוד׳ע שטעלע ביי דער רעגירונג אלס ביבליאטעקאר, איז איהם אויסגעקומען זיך גוט אפצורעכענען מיט׳ן צורר בראפמאן, און איהם ארויסשטעלען פאר דער עפענטליכקייט אין זיין ריכטיגע געשטאלט — אלס נאר און עם־הארץ, פאראורזאכט, אז בראפמאן זאל אראפ פון דער סצענע, און אז זיינע פריינד און באשיצער זאלען זיך אפטרייסלען פון איהם. גע־בראכט דערצו האט דער פאלגענדער שפאס: אין א געוויסען טאג איז בראפמאן אריינגעקומען אין דער ביבליאטעק און געבעטען הארקאווי׳ן ער זאל איהם זאגען, וואס זיינען דאס פאר א ספרים מיט׳ן נאמען „איביד“, „איבידעם“, וועלכע געוועהנליך אלע מחברים ציטירען זיי ביי יעדער געלעגענהייט. (באמת זיינען דאס גארניט קיין נעמען פון „ספרים“, נאר פשוט׳ע לאטיינישע ווערטער, מיט וועלכע מחברים באנוצען זיך אין זייערע הערות, ווענענדיג אפשיקען דעם לעזער זיך איינצוקוקען אין די ערטער, וועלכע זיי האבען פריהער ציטירט). הארקאווי האט זיך געמאכט גאנץ תמ׳עוואטע און געהייסען בראפ־מאנ׳ען אויפשרייבען די נעמען פון די ביידע „ספרים“ אויף א ביבלי־אטעק־קארטעל מיט זיין אונטערשריפט, ווי דער שטייגער איז, און די דאזיגע קארטעל האט הארקאווי שפעטער פארעפענטליכט אין דער פרעסע, צו צייגען דערמיט די געוואלדיגע עם־הארצות פון דעם דאזיגען „מלומד“, וועלכער האט זיך פארמאסטען צו זיין א בר־סמכא אין ליטעראטור. פעטערבורג האט דאן געקלונגען פון דעם דאזיגען שפאס, און בראפמאן האט געכאפט המנ׳ס מפלה.

דער מאמר חז״ל „תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין דעתן מיושבת עליהן“ איז אינגאנצען מקוים געווארען אויף דר. הארקאווי. וואס עלטער ער איז געווארען, אלץ מעהר גייסטרייך און מעהר פראדוקטיוו איז ער געווען. כמעט אין אלע אייראפעאישע זשורנאלען און יאהר־ביכער פאר ליטעראטור און וויסענשאפט איז ער געווען א מיטאר־בייטער. זיין נאמען אלס גרויסער געלעהרטער איז געווארען אלץ מעהר און מעהר באקאנט און די גרעסטע וועלט־געזעלשאפטען פאר ארכעאלאגיע און אריענטאלישע פארשונגען האבען איהם אויפגענומען פאר זייערען א מיטגליעד. פון מעהרערע מלוכות האט ער באקומען ארדענס און מעדאלען, אונטער אנדערע אויך פון דער רוסישער מלוכה,

וועלכע איז ניט געווען שטארק פארשווענדעריש אין געבען אידען מעדאלען, העכסטענס צו די רייכע אידען, וועלכע פלעגען ספענדען ריעזיגע נדבות פאר די מלוכה־אנשטאלטען און פאר פאטריאטישע צוועקען.

אין יאהר 1889 האט ער באקומען פון דער שפאנישער מלוכה דעם „איזאבעלא־ארדען" פאר וויכטיגע ליטעראַרישע ארבייט בנוגע שפאניען. אויפ'ן פאטענט פון ארדען האט גע'חתמ'עט די שפאנישע קעניגין קריסטינע, וועלכע האט דאמאלסט רעגירט אין נאמען פון איהר יונגען זוהן, דער איצטיגער שפאנישער מלך אלפאנזא דער דריי־צעהנטער. כמעט אלע צייטונגען האבען זיך אפגעשטעלט אויף דער דאזיגער היסטארישער מערקווירדיגקייט און דערביי באמערקט, אז די מלכה איזאבעלא, וועלכע האט פיינט געהאט אידען שנאת מות און מיט דער גרעסטער אכזריות זיי ארויסגעטריבען פון לאנד, האט זיך בשום אופן ניט געקענט פארשטעלען, אז דער ארדען, וועלכען זי אליין האט געשטיפטעט, געוועהנליך נאר פאר גוטע און פרומע קריסטען, זאל אין פיר הונדערט יאהר ארום אז אנדערע שפאנישע קעניגין דערמיט דעקארירען א אידען, און דוקא א פרומען און געטרייען אידען...

באזונדערס פראדוקטיוו איז הארקאווי געווען אין די אכציגער יאהרען. א דאנק איהם האט צוריק אויפגעלעבט די וועלט־חברה „מקיצי נרדמים", ארויסצוגעבען די וויכטיגע מאנוסקריפטען פון די אלטע אידישע פילאזאפען און דיכטער, וועלכע געפינען זיך צוזייעט און צושפרייט אין פארשידענע ביבליאטעקען. זיינע מיט־ארבייטער זיינען געווען: מתתיהו שטראשון, באראן דוד גינצבורג, פראפעסאר דערנבורג, דר. בערלינער און נאך געלעהרטע, יעדער אין זיין מקצוע. די וויכטיגסטע ארבייט איז אבער דאך געווען זיינע, און דאס איז די אויסגאבע פון די „תשובות הגאונים" פון דעם איינ־ציגען כתב־יד וואס האט זיך געפונען אין רוסישען קייזערליכען ביב־ליאטעק. די דאזיגע אויסגאבע מיט זיינע וויסענשאפטליכע און לומד'י־שע אנמערקונגען, האט אין זיין צייט אויפגעשטורעמט די אידישע גע־לעהרטע וועלט. די רבנים האבען געפונען אין די ביז־איצט אונבא־קאנטע תשובות פון די ערשטע גאונים, זעהר פיעל חדושים, וועלכע האבען געמאכט אין מאנכע פרטים אן איבערקעהרעניש אין איינ־יגע אנגענומענע הלכות; די געלעהרטע אין חכמת ישראל האבען געפונען אוצרות פון נייע חקירות אין די מאטעריאלען, וועלכע שפיגלען זיך אפ אין די תשובות, וואס דורכדעם זיינען זיי באקאנט געווארען מיט'ן גייסטיגען און מאטעריעלען לעבן פון יענער אונבאוואוסטער תקופה.

Bild-Nr.: JG1167-0-01-0157-0312 Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt/Main

ווי געוואלדיג גרויס זיין פראדוקטיוויטעט איז געווען, קען מען זעהן פון ספר „זכרון לאברהם אליהו“, וואס האבען ארויסגעגעבען זיינע תלמידים באראן דוד גינצבורג און יצחק דוב מארקאן צו זיין זיבעציג יעהריגען יובילעאום, אין יאהר תרס״ו. דער באוואוסטער ביבלי־אגראף דוד מגיד צוזאמען מיט דר. פאזנאנסקי, האבען צוזאמענגעשטעלט א רשימה פון אלע ספרים און גרעסערע מאמרים אין חכמת ישראל, וואס הארקאווי האט אנגעשריבען ביז צו יענער צייט, און עס קומט ארויס, אז אין דער העברעאישער שפראך האט ער אנגעשריבען אזעל־כע 148, אין דער רוסישער שפראך 140, אין דייטש 86, אין פראנצויזיש 11 און אין ענגליש 7. א גרויסער קרעדיט קומט הארקאווי׳ן, וואס ער האט די מייסטע און בעסטע פון זיינע ליטערארישע ארבייטען אנגעשריבען אויף העברעאיש, און דערצו נאך אין א לייכטען פאפו־לערען סגנון, ניט קוקענדיג אויף די אנדערע אידישע געלעהרטע אין מערב־אייראפא, וועלכע האבען געשריבען זייערע ווערק, מיט גאנץ קליינע אויסנאהמען, אין זייערע לאנדעס־שפראכען.

דר. הארקאווי, וועלכער האט כמעט זיין גאנצען לעבען אפגע־לעבט אין פעטערבורג און געזעהן מיט זיינע אויגען די אידישע צרות און רדיפות, דורכדעם וואס זיי ווערען באטראכט פון דער רעגירונג און פון פאלק, פאר א פרעמדען עלעמענט — האט ער שטענדיג גע־זוכט צו באווייזען מיט היסטארישע פאקטען, אז אידען געהערען צו די אורבאוואהנער פון רוסלאנד, און אז פון אלטע צייטען אן האבען זיי שוין געלעבט צוזאמען מיט די סלאווען און שטענדיג אויפ׳ן בעסטען און פריינדליכסטען אופן, ובכן — פארדינען זיי גלייכבערעכ־טיגונג. און דאס איז טאקע געווען דער טענדענץ פון זיין בעריהמטען ספר „היהודים ושפת הסלאווים“, פאר וועלכען ער האט באקומען דעם טיטעל „מאגיסטער“. ער באקעמפט אין דאזיגען ספר די אנגענומענע מיינונג פון פיעל היסטאריקער, אז די ערשטע אידען וואס זיינען געקומען אין דרום־רוסלאנד שטאמען פון דייטשלאנד. מיט היסטא־רישע פאקטען באווייזט ער זייער טעות, און שטעלט פעסט, אז די אידען האבען זיך דארט שוין באזעצט מיט אן ערך 1200 יאהר צוריק, קומענדיג אהין פון די גריכישע מדינות, וואו זיי האבען זיך דארטען אויפגעהאלטען פון אלטע צייטען ביי די ברעגעס פון שווארצען ים. אנדערע זיינען דארטען געקומען נאך פריהער, פון פרס, מדי און בבל און געמאכט זייער וועג איבער די קאווקאזער בערג. זייער שפראך איז געווען אין דער ערשטער צייט סלאוויש, די שפראך פון זייערע שכנים, און ערשט אין מעהרערע יאהרהונדערטע ארום, אין פינסטערן מיטעל־אלטער, בעת עס האבען זיך אנגעהויבען די גרויסע גירוש׳ן פון דייטשלאנד, און א מאסע אויסוואנדערער האבען זיך א שפאר

Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg
Frankfurt am Main
DFG

Bild-Nr.: JG1167-0-01-0158-0313 Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt/Main

געטהאן אין דרום־רוסלאנד, האבען די נייע אידען מיט זייער העברעער קולטור און מיט זייער מיטגעבראכטער דייטשער שפראך, פארדרענגט די סלאווישע שפראך, וואס די שפורען פון דער דאזיגער שפראך געפינען זיך נאך היינט אין זייער אידיש־דייטשען זשארגאן.

הארקאווי האט זיך כל ימיו געפיהרט ווי אן אמת׳ער תלמיד־חכם, געלערענט תורה לשמה און איהר ניט געמאכט פאר א קרדום לחפור בה. ער האט אנגעשריבען הונדערטער ארטיקלען אין זשורנאלען און יאהרביכער, און זיך ניט געלאזען דערפאר באצאהלען. אויך האט ער מעהרערע יאהר געארבייט אומזיסט אין דער חברה „מפיצי השכלה" אלס מזכיר, א פאסטען וואס זיין נאכפאלגער, דער משורר יהודה ליב גארדאן, האט דערפאר באקומען גוט באצאהלט. אפילו בעת ער איז נאך געווען אן ארימער שטודענט און פלעגט לייענען לעקציעס איבער אידישער היסטאריע, פלעגט ער די גאנצע הכנסה אפגעבען פאר ארימע שטודענטען און אויף אנדערע צדקות.

דר. הארקאווי, מיט זיין מוסטערהאפטער הנהגה, איז געווען דער אמת׳ער טיפ פון אן אדם העליון. זיינע עניוות איז געווען אן אויפריכטיגע, קיינמאל ניט געזוכט קיין געלד און ניט קיין כבוד און מיט זיין אויסגעהאלטענער פרומקייט האט ער ניט איינמאל מקדש השם ברבים געווען. זיין הויז איז כמעט געווען די איינציגע אידישע כשר׳ע הויז צווישען די אלע גרויסע געלעהרטע אין פעטערבורג, און ער פלעגט אין קיין פרעמדע הויז ניט עסען, וואו ער האט ניט געוואוסט, אז עס פיהרט זיך שטרענג כשר, סיידען מען האט איהם צוגעגרייט אזעלכע מאכלים, וועלכע מען מעג עסען. אויך אין די גוי׳אישע קרייזען, וואו ער פלעגט פארקעהרען, האט מען אויך געוואוסט, אז הארקאווי עסט נור כשר. בעת ער איז אמאל געווען אלס גאסט — אויף איינער פון זיינע וויסענשאפטליכע נסיעות אין קאווקאז —ביים נאמעסטניק פירשט קאראסיק־רורדוקאוו, אין טיפליס, האט דער פירשט באשטעלט ביי א טיפליסער שוחט צוצוברענגען כשר׳ע עסען פאר הארקאווי, פאר דער צייט, וואס ער האט זיך אויפגעהאלטען ביי איהם, א זאך וואס האט דאמאלסט ארויסגערופען א גרויסען קדוש־השם ביי די טיפליסער אידען.

ער איז אויך געווען א שטרענגער שומר שבת, און אין די צעהנדליגער יאהרען וואס ער איז געווען גבאי אין דער גרויסער שוהל, האט ער כמעט ניט דורכגעלאזען א שבת, אין וועלכען ער איז ניט געקומען צום דאווגען, כאטש ער האט געוואוינט ווייט פון שוהל און איז שטענדיג געגאנגען צופוס. נאך זייענדיג א שטודענט איז ער שוין באוואוסט געווען ביי זיינע חברים און ביי די פראפעסארען, אז ער עסט ניט קיינע מאכלות אסורות — א זעהר זעלטענע זאך אין יענער

Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg
Frankfurt am Main
UB
DFG

צייט, ווען צווישען דער אידישער שטודירענדער יוגענד האַט איהר געקענט געפינען אַלץ וואַס איהר ווילט: ראַדיקאַליזם, אַנאַרכיזם, ניהיליזם, אַבער נאַר ניט אידישקייט, און אַ פשיטא שוין פרומקייט...

בעת האַרקאַווי האַט געענדיגט זיין שטודיום אין דער פעטערבורגער אוניווערזיטעט און באַקומען אַ גאָלדענעם מעדאַל פאַר אויסצייכענונג, האַט דער בילדונגס־מיניסטער — לויט דער אַלטער רוסישער טראַדיציע — איהם איינגעלאַדען צוזאַמען מיט די אַנדערע שטודענטען, וועלכע האָבען באַקומען אויסצייכנונגען, צו אַן עהרען־דינער אין זיין הויז. איידער מען האַט זיך געזעצט צום טיש, האַט האַרקאַווי אויפמערקזאַם געמאַכט דעם געהילפס־מיניסטער דעליאַנאָוו, אַז לויט'ן אידישען דין וועט ער ניט קענען עסען פון געוויסע מאכלים וואַס מען וועט דערלאַנגען צום טיש. דעליאַנאָוו, דער שפּעטערדיגער בילדונגס־מיניסטער, אַ זעהר ליבעראַלער מענש, האַט אַוועקגעזעצט האַרקאַווי'ן נעבען זיך, און ביי יעדען מאכל וואַס מען האַט דערלאַנגט צום טיש פלעגט דעליאַנאָוו נאַכפרעגען ביי די משרתים, פון וואַס דער מאכל איז צוגעגרייט, דאַמיט האַרקאַווי זאָל וויסען אויב ער מעג דאַס עסען אָדער ניט. דער מיניסטער האַט דאַס באַמערקט, און נאַכ'ן עסען האַט ער געפרעגט דעליאַנאָוו'ן צוליעב וואַס ער האַט זיך ערקונדיגט ווי יעדער געריכט ווערט געמאַכט. נאַכדעם ווי דער מיניסטער האַט זיך דערוואוסט פון דער אורזאַך, האַט ער צוגערופען האַרקאַווי'ן און מיט אַ שמייכעלדיגע מינע איהם געזאַגט, אַז דער אויבערפּראַקוראַר פון הייליגען סינאַד (דער אייגענער בילדונגס־מיניסטער איז צוגלייך געווען דער פּראַקוראַר פון סינאַד, ד. ה., דער מיניסטער איבער אמונה־ענינים) געפינט פאַר נויטיג צו פאַרקלאַגען האַרקאַווי'ן פאַר'ן בילדונגס־מיניסטער, פאַר דער באַליידיגונג, אויסצובראַקירען זיינע גוטע געשמאַקע מאכלים. דאַרויף האַט איהם האַרקאַווי געענטפערט: „אדרבא, ווען איך וואָלט יאַ געגעסען אַלץ וואַס מיין אמונה ערלויבט מיר ניט, וואָלט מיר דאַמאָלסט דער בילדונגס־מיניסטער געקענט פאַרקלאַגען פאַר'ן אויבער־פּראַקוראַר, הלמאי איך פאַרשוועך מיין אמונה“. דעם מיניסטער איז דער ענטפער זעהר געפעלען געווען און האַרקאַווי איז ביי איהם געוואָרען אַ גרויסער תקיף.

אין די לעצטע יאַהרען פון זיין לעבען איז איהם זעהר שלעכט געגאַנגען, און בעת איך האָב איהם געזעהן אין יאַהר 1915 איז שוין מעהר קיין שפור ניט געוועזן פון דעם אַמאָליגען, שטענדיג לעבהאַפטען און באַוועגליכען האַרקאַווי. די מלחמה האַט איהם אינגאַנצען צוזאַמענגעבראַכען. אָפּגעשניטען פון דער וועלט, אָפּגעריסען פון זיינע חברים — די גרויסע אייראָפּעאישע געלעהרטע — מיט וועמען ער האַט נאַכאַנאַנד געפיהרט אַ קאָרעספּאָנדענץ; דערצו נאָך די שרעקליכע אידישע צרות אין רוסלאַנד בעת דער מלחמה; די גרויזאַמע רדיפות

Bild-Nr.: JG1167-0-01-0159-0315 Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt/Main

פון דער ממשלה; די מערדערישע בלבולים פון דער אנטיסעמיטישער פרעסע — אט דאס אלץ האט געווירקט, אז זיין פראדוקטיווער, וויסענשאפטליכער קוואל האט אנגעהויבען אויסצוטריקענען און דאס לעבען איז איהם נמאס געווארען. א חוץ דעם האט ער די לעצטע יאהרען שטארק געליטען פון רומאטיזם, און וואכענלאנג האט ער ניט געקענט ארויסגעהן פון שטוב, אז אויך אין דער קייזערליכער ביבליאטעק, וואו ער איז געווען בעאמטער פון צעהנדליגער יאהרען, האט ער זעלטען געקענט קומען.

אין די עטליכע גליקליכע חדשים פון קערענסקי׳ס ממשלה, האט הארקאווי פאר א קורצער צייט באקומען ווידער אן אינטערעס פאר׳ן לעבען. בעת עס איז דאמאלסט געגרינדעט געווארען די ארגאניזאציע „נצח ישראל“, צו ארגאניזירען דאס ארטאדאקסישע יודענטום אין רוסלאנד, האט ער זיך מיט גרויס צופרידענהייט דערצו אנגעשלאסען, געגעבען זיין חתימה אויפ׳ן „קול-קורא“ און צוגעזאגט צו ארבייטען, אויף ווי ווייט זיינע כחות וועלען איהם ערלויבען. ליידער האבען די האניג-חדשים, נאך דער ערשטער רעוואלוציע, ניט לאנג אנגעהאלטען. עס זיינען געקומען די באלשעוויקעס און געמאכט א תל צו אלע זיסע חלומות. צוזאמען מיט דער גאנצער רוסישער אינטעליגענציע האט הארקאווי שטארק געליטען פון די באלשעוויסטישע פאראנדקעס און געכאפט ביסלאכווייז אונטערהונגערן. זיין מאטעריעלע לאגע איז געווען אזוי אויף אזוי ווייט געדריקט, אז ער האט געמוזט פארקויפען א טהייל פון זיין רייכער ביבליאטעק, וואס ער האט געהאט אין זיין צוואה אפגעשריבען פאר דער חברה „מפיצי השכלה“, אום צו קענען מאכען א לעבען.

דעם לעצטען מאל האבען מיר זיך געזעהן דעם ערשטען טאג סכות פון יאהר תרע״ח, בעפאר מיין אפפאהרען פון פעטערבורג, אין דער קהל׳שער סוכה ביי דער גרויסער קאהרשוהל. אזוי ווי ער פלעגט ניט פאהרען אום יום-טוב, איז ער געגאנגען צופוס, אזש פון זיין וואוינונג, אין די ראטעס, ביז צו דער אפיצערסקער גאס, א מהלך פון א פאר ענגלישע מייל, כדי צו קענען כאטש איינמאל מאכען קידוש אין סוכה. מיר איז אויסגעקומען צו זיצען נעבען איהם. ער איז גראד געווען זעהר גוט אויפגעלעגט און באקומען צו הערען פון איהם איינינגע גייסטרייכע באמערקונגען. איך עראינער מיך איינע פון זיינע ווערטלאך אז ער פארשטעהט ניט די תפלה וואס מיר בעטען, צו האבען די זכיה צו זיצען אין דער סוכה פון „עורו של לויתן“, דאכט זיך נאכ׳ן דין איז דאס גאר א פסול׳ע סוכה...

הארקאווי איז געשטארבען אין מארטש, 1919, אין עלטער פון פיער-און-אכציג יאהר.

Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg
Frankfurt am Main
UB
DFG